

ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНИЙ ОБРАЗ ВАСИЛЯ СТУСА В СКУЛЬПТУРІ ТА ЖИВОПИСІ

О. В. Пуніна

Наукове опанування творчої особистості Василя Стуса як об'єкта художнього осмислення в образотворчих мистецтвах – скульптурі, живописі – провокує на постановку такого питання: що слугувало причиною звернення художників до постаті Василя Стуса, якою є методологічна (стильова) основа цих скульптурних, живописних образів і чи можна говорити про їх тотожні домінуючі ознаки, що свідчатимуть про існування певної спільної мистецької моделі в творенні образу письменника. Вирішення цієї проблеми вимагає міждисциплінарного підходу, що базуватиметься як на коментуванні пластично-зображальних творів Володимира Сороки, Бориса Довганя, Віктора Зарецького, Опанаса Заливахи, Марії Савки-Качмар, Рафаеля Багаутдінова, Ярослава Троцька, Бориса Плаксія, Олександра Боргардта, Анатолія Бурдейного, Валерія Франчука, Андре Жоліве, Володимира Слєпченка й інших, так і пошуку взаємозалежності між об'єктом зображення, осмислення, моделювання (образ Стуса в скульптурі, живописі) та специфікою творчої особистості Василя Стуса.

Якщо вдатися до біографічної ретроспекції, то доволі промовистими є деталі як зовнішності, так і духовного світу Василя Стуса, які неодноразово відзначали друзі з його товариського кола та знайомі фахівці у мистецькій галузі, що стануть своєрідними першопоштовхами у спробі осмислити його творчу особистість у пластично-зображальних формах. Так, Стусів однокамерник Іван Гель згадує: «Високим, струнким, з красивим чоловічим, сказати б скульптурним обличчям, з гордо поставленою головою і сильним, густим баритоном – таким вкарбувався мені в пам'ять Василь. Саме вкарбувався, бо з першого слова, з першої зустрічі, певен, не лише в мене – в кожного, залишав по собі незабутнє враження». В інтерв'ю 1990 року товариша Олега Орача фігурують окремі особливості його фізіологічно-психологічного портрета: «А профіль був такий чіткий. Дехто ще тоді, коли дивився на Василя, то бачив в ньому Данте. Непарма ж Микола Вінграновський запропонував комусь із скульпторів: “Дивись, яка натура! Це треба ліпити!” Бо там була козацька натура в усьому. [...] у Василя вуста були стиснуті завжди і наче так бритвою розрізані. І в тому воля була велика». Не оминає портретно-психологічних рис Стуса, згадуючи горлівсько-донецький період, й колега Василь Шиманський, який уже тоді, на початку шістдесятих, без професійних навичок, прагнув створити його зображальний образ: «Він мені подарував фотографію, де він з групою товаришів сфотографований біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Донецьку. От бачите, третій тут Стус. Тут Орач стоїть. Я їх всіх не знаю. То його товариші. Він мені підписав. Тут його підпис є: “Сотнику Василеві од гурту з Коша Запорізького. Шістнадцятого дев'ятого шістдесят другого року. Василь Стус”».

Дуже його профіль виглядав надзвичайно мужнім, таким вродливим. В мене є така записна книжечка. Я в ній записував. І тут я пробував намалювати. Хоч я ніколи художником не був. Оце є Василь Стус так, як він мені здається по сьогоднішній день. Його профіль. Мужнє таке характерне обличчя». Для Шиманського у портреті Стуса мужність і врода бачилися невід'ємними від надмірної серйозності (оце показове – «страшний»): «І жартувати вмів, я тобі хотів сказати. Хоча перше враження, як я надивився на нього, в мене було таке, що ця людина ніколи в житті не зможе зробити чогось веселого. Здавалося, що він вічно буде насуплений, страшний він виглядав. Ніс античний, профіль грецький, нижня губа висунута, підборіддя вип'ячене вперед... Я його навіть намалював. Він сидів, на подушці лежав, щось читав. Я його змалював.

Надзвичайно профіль його закарбувався в пам'ять». Один із найближчих друзів Василь Захарченко, згадуючи першу донецьку зустріч зі Стусом восени 1962 року в клубі молодого літератора «Обрій», із певним чи не захватом описує його подобу: «Серед цієї маси молодого народу мою увагу, та й не тільки мою, одразу привернув високий хлопець з виразним бліднуватим обличчям, короткою чорною зачіскою і трохи незвичним, гострим на слух прізвиськом Стус. Найбільше вражали в портреті цього хлопця темно-карі, а скорше чорні гарячі очі, тонкі губи, різко випнуте вперед підборіддя. Якийсь медальний профіль молодого Данте або нашого Кармелюка».

Експресіоністичний образ Василя Стуса презентовано роботами: погруддя авторства Володимира Сороки (1963), скульптурні портрети роботи Бориса Довганя (1968, 1969 та ін.), скульптура авторства Марії Савки-Качмар «Василь Стус» (1990), робота Ярослава Троцька «Василь Стус» (1995), скульптура Анатолія Бурдейного – пам'ятник у Вінниці (2002), живописні й графічні твори Віктора Зарецького «Василь Стус» грудень 1971 – січень 1972 років (папір, олівець), «Василь Стус» 1979 року, «Орач (пам'яті Василя Стуса)» 1989 – 1990 років (полотно, темпера), портрет Василя Стуса авторства Опанаса Заливахи (1989 – 1990), робота Рафаеля Багаутдінова «Пам'яті Василя Стуса» (1991), *ex libris* Стуса авторства Григорія Сивоконя, малюнок «Василь Стус» (1998) Миколи Кумановського, портрет Василя Стуса у виконанні Бориса Плаксія (2000), робота графіка Олександра Боргардта – «Василь Стус» 2000 року (туш, папір), картина Валерія Франчука «Василь Стус» 2003 року (полотно, олія), вісім портретних робіт Василя Стуса французького художника Андре Жоліве, картина Володимира Слєпченка «Василь Стус» (2012).

Щоправда, слід додати, що у 2000–2010-х роках в різних видах скульптури, живопису художнє осмислення постаті Василя Стуса провадиться і з наголосом не стільки на авторській інтерпретації творчої особистості, скільки на випинанні його біографічно знакових та національно свідомих моментах. Такі роботи мають виразний фотографічно-відтворювальний характер (використано портретні світлини Василя Стуса 70-х років), що, за деякими винятками стилізації, наближає образ до канонізованого в українській культурі зразка. Йдеться передовсім про формат пластично-зображальних робіт, покликаних виконувати не ключову для мистецтва естетичну, а дидактичну й націотворчу функції. У скульптурі це – барельєф Стусу (2001) на будівлі філологічного факультету Донецького національного університету авторства Віктора Піскуна й Леоніда Брїня, гранітна стела в селі Рахнівка (2007) скульпторів Володимира Смаровоза та Віктора Басистого, ювілейна монета «Василь Стус» (2008) художника і скульптора Володимира Атаманчука, львівський пам'ятник Василю Стусу (2016) авторства Віталія Думина, рельєф «Василь Стус» (2017) молодого скульптора Романа Домашича. У живописі лінію канонізації-відтворення продовжують картина Тараса Шевченка, *ex libris* Стуса авторства Ярослава Омеляна, карикатура Юрія Журавля, стилізація-малюнок Михайла Присташа.

Органічне вираження світоглядної сутності й психологічної природи Василя Стуса вписує в художню систему експресіонізму переважну більшість скульптурних і живописних робіт, де письменник є ключовим об'єктом відображення, осмислення й оцінки. Прагнення різнобічно охопити творчу сутність Стуса-експресіоніста – від найбільш трагічних до величних координат внутрішнього світу (у межах експресіоністичних категорій нової людини, найвищого добра, морального абсолюту, пошуку істини, високого духу тощо) – вимагає від художників звернення до пластично-зображальних засобів посиленої експресивності, які здатна запропонувати власне експресіоністичні поетика і світовідчуття. Така зорієнтованість живописців та скульпторів дає цілком ґрунтовні підстави говорити про існування спільної, експресіоністичної, мистецької моделі в творенні образу творчої особистості Василя Стуса.